

SLEDI BITKE PRI VIPAVI V STAROISLANDSKI ZGODOVINI SVETA,
SAGI O ŠKOFU AMBROZIJU IN NJENI MOREBITNI ODMEVI
V SAGI O KIRIALAXU

Alenka DIVJAK

Center biotehnike in turizma Novo mesto, SI-8000 Novo mesto, Sevno 13

e-mail: alenka.divjak@guest.arnes.si

IZVLEČEK

Članek obravnava sledi, ki so jih bitka pri Vipavi in njeni udeleženci zapustili v dveh srednjeveških islandskih besedilih: v svetovni kroniki Zgodovina sveta (*Veraldar saga*) in življenjepisu svetnika Saga o škofu Ambroziju (*Ambrósius saga biskups*), posveča pa se tudi morebitnim odmevom na ta dogodek v islandski romanci Saga o Kirialaxu (*Kirialax saga*). V Zgodovini sveta ima v tem kontekstu osrednjo vlogo cesar Teodozij I. kot pravoveren krščanski vladar in učinkovit branilec celovitosti cesarstva, ki uniči vikinga Evgenija, v katerem je mogoče prepoznati Teodozijevega tekmeca cesarja Evgenija (392–394). V Sagi o škofu Ambroziju je bitka podrobno opisana in prepredena s hagiografskimi elementi, ki so nastali že v pozni antiki in jih je pozneje prevzelo srednjeveško zgodovinopisje. V Sagi o Kirialaxu prav tako nastopa viking Evgenij, in sicer kot uspešen germanski vojskovođa, ki je prikazan kot predhodnik Teoderika Velikega in Atila. V Sagi o Kirialaxu sta Atila in Teoderik v skladu z germansko junaško legendo predstavljena kot sodobnika, toda v nasprotju z germanskim izročilom, ki njuno sobivanje prikazuje v pozitivni luči, ima v srednjeveškem zgodovinopisju njun soobstoj izrazito negativne konotacije, kar je očitno tudi v Sagi o Kirialaxu. V njej se namreč pojavi zapis o zločinih, ki sta jih zakrivali ti dve zgodovinski osebnosti med napadi na rimsko cesarstvo, s čimer saga še dodatno poudari nevarno naravo germanskega sveta in s tem posledično veličino Kirialaxove zmage nad Evgenijem kot pripadnikom prav tega sveta.

Ključne besede: bitka pri Vipavi, latinski poznoantični in srednjeveški viri, srednjeveški islandski zapisi, hagiografija, historiografija, srednjeveška romanca, islandske romance

TRACCE DELLA BATTAGLIA DEL FIUME FRIGIDO NELLA SAGA
ISLANDESE SULLA STORIA DEL MONDO, NELLA SAGA SUL VESCOVO
AMBROGIO E SUOI EVENTUALI ECHI NELLA SAGA SU KIRIALAX

SINTESI

L'articolo analizza le tracce della battaglia del Frigido e dei guerrieri coinvolti lasciate in due saghe cavalleresche medioevali islandesi: nella cronaca della storia del mondo (Veraldar saga) e nella biografia del vescovo Ambrogio (Ambrosius saga biskups), fa però anche il punto su possibili riferimenti riscontrabili nella Saga di Kirialax (Kirialax saga). Nella saga sulla Storia del mondo il ruolo di protagonista spetta all'imperatore Teodosio I che da devoto regnante cristiano e valoroso difensore dell'integrità dell'Impero sconfigge il vichingo Eugenio, in cui si può riconoscere il rivale di Teodosio, l'imperatore Eugenio (392–294). Nella saga dedicata al vescovo Ambrogio la battaglia viene dettagliatamente descritta, è intrisa di elementi agiografici risalenti al periodo tardo classico e che la storiografia medievale ha successivamente fatto propri. Anche nella Saga di Kirialax appare la figura del vichingo Eugenio in veste di valoroso condottiero germanico, presentato come predecessore di Teoderico il Grande e Attila. In conformità con le leggende eroiche germaniche nella Saga di Kirialax, Attila e Teoderico risultano coevi, ma contrariamente alla tradizione germanica che li presenta in chiave positiva, nella storiografia medievale la loro coesistenza assume una connotazione marcatamente negativa. Lo si può evincere anche dalla Saga di Kirialax in cui appare un'annotazione sui delitti commessi dai due personaggi storici durante gli attacchi all'Impero Romano. Nella saga si enfatizza in questo modo la natura pericolosa delle popolazioni germaniche e di conseguenza la grandezza della vittoria di Kirialax su Eugenio che appartiene appunto al mondo germanico.

Parole chiave: battaglia del Frigido, fonti latine tardoantiche e medievali, scritti medievali islandesi, agiografia, romanza medievale, romanza islandese

SPLOŠNI PODATKI O BITKI PRI VIPAVI

Leta 1994 ob 1600-letnici bitke pri Vipavi ali bitke pri Mrzli reki so v dvorcu Zemono organizirali simpozij (5.–8. 9. 1994), ki je postavil bitko pri Vipavi v širši kontekst pozne antike in razvoja zgodnjega krščanstva na naših tleh (Bratož, 1993; 1994b). Prispevke na to temo je Narodni muzej v Ljubljani l. 1996 izdal v obliki

zbornika z naslovom *Westillyricum und Nordostitalien in der spätrömischen Zeit. Zahodni Ilirik in severovzhodna Italija v pozni rimski dobi*, ki ga je uredil dr. Rajko Bratož. Z natančno analizo poznoantičnih grških in latinskih virov ter srednjeveških latinskih zapisov o tej temi je Bratož ustvaril dobro izhodišče za nadaljnje raziskave (Bratož, 1994a), zlasti z natančno analizo postopnega nastajanja najpomembnejših hagiografskih elementov, ki so se vsi pojavili že v pozni antiki in jih je srednjeveško zgodovinarje samo povzelo, kar dokazuje, kakšen duhovni in ideološki pomen so že sodobniki pripisovali temu dogodku.

V bitki pri Vipavi ali bitki pri Mrzli reki sta se namreč 5. in 6. 9. 394 soočila cesar Teodozij I., ki je slovel kot pravoverni kristjan, in njegov tekmeč na Zahodu, Evgenij, ki ga je krščansko izročilo označevalo kot pogana. Ker je Evgenij užival podporo poganske aristokracije iz Rima, je že v tisti dobi prevladovalo mnenje, da je šlo v bitki pri Vipavi za boj med pogani in kristjani. Sama bitka ostaja dokaj skrivnosten dogodek, kajti kljub številnim poznoantičnim in srednjeveškim zapisom ter sodobnim študijam še vedno ni popolnoma jasno, kako in kje je bitka pravzaprav potekala. Čeprav dogodek v vojaški zgodovini ne velja za prelomnega (Demandt, 1996, 43; Springer, 1996, 92), je bil politično in ideološko tako odmeven, da so ga po ideološkem pomenu primerjali s Konstantinovo bitko pri Milvijskem mostu l. 312.

Spopad med Teodozijem in Evgenijem ima korenine v letu 392, ko so našli cesarja Valentijanana II. obešenega v njegovi palači v južnogalskem mestu Vienna, ne da bi se vedelo, ali je prišlo do cesarjevega samomora ali umora. Arbogast, Frank po poreklu in glavni vojaški poveljnik na Zahodu, ki je imel v rokah dejansko oblast v Valentijanovem delu cesarstva in je veljal za glavnega krivca za cesarjevo smrt, je kmalu po Valentijanovi smrti izbral za cesarja Evgenija, nekdanjega učitelja retorike. Ker je Evgenij dovolil, da ga je za cesarja imenoval kompromitirani Arbogast, je njegov ugled temu primerno trpel. Črno piko v poznoantičnem in srednjeveškem zgodovinarstvu si je Evgenij pridobil zlasti kot simpatizer močne poganske aristokratske opozicije v Rimu (Jones, 1963, 30–33), ki se je prepirala z milanskim nadškofom Ambrozijem in zahtevala vrnitev oltarja boginje Zmage na prejšnje mesto v rimsko kurijo, od koder ga je dal odstraniti cesar Gracijan I. 382 (Wallis, 2008, 17–18). Evgenij je tej skupini popustil ob spoznanju, da je sprava s Teodozijem I. nemogoča in da ga le-ta ne bo nikoli priznal kot svojega sovladarja na Zahodu. Zato je dovolil ponovno postavitve oltarja boginje Zmage na njegovo staro mesto in obnovo poganskih kultov, s čimer si je nakopal jezo krščanske duhovščine, zlasti Ambrozija, in obtožbo, da je zavrgel krščanstvo in postal pogan, očitke, ki ga je težko potrditi, kajti Evgenijevi verski nazori nikakor niso jasni. Tako mu določeni znanstveniki pripisujejo odkrito poganstvo (Ferrill, 1986, 73), drugi nominalno krščanstvo in prikrito poganstvo (Bloch, 1963, 199; O'Flynn, 1983, 11), tretji pa spet zatrjujejo, da je Cerkev zavestno pretiravala z očitki o Evgenijevem poganstvu, ker je to dobro služilo njenim političnim in ideološkim ciljem (O'Donnell, 1978).

Do Teodozijevega prihoda na Zahod je prišlo v začetku septembra 394. Po temeljiti duhovni in vojaški pripravi je v drugi polovici maja odpotoval iz Konstantinopla skozi Trakijo, kjer so se mu pridružile zlasti številne barbarske čete, sestavljene predvsem iz Gotov, pa tudi Alanov in Hunov. Teodozij je nadaljeval pot skozi Podonavje, dokler ni prispel do alpskih prelazov, kjer je že naletel na Evgenijevo vojsko, o čemer poroča vrsta poznoantičnih in srednjeveških piscev.¹ Na začetku je, po trditvah virov, Teodoziju slabo kazalo, toda kot navajajo takratni poznoantični in poznejši srednjeveški zapisi, mu je uspelo zmagati z božjo pomočjo, pri čemer se bolj ali manj dosledno omenja silen veter, ki je s tako močjo pihal v obraz Evgenijevim privržencem, da so se njihova lastna kopja in puščice, ki so jih izstrelili proti Teodozijevi strani, obrnila proti njim samim. Silen veter, ki ga danes nekateri razlagajo kot burjo in drugi kot nevihto (Kovač, 1996, 113), so sodobniki, zlasti Teodozijevi privrženci, razlagali kot znak božje milosti. S to razlago so sledili rimski tradiciji, v kateri skorajda ni bilo vojaške zmage brez sodelovanja vremenskih dejavnikov, na katere so vplivali bogovi (Demandt, 1996, 39), zato je z današnje perspektive težko soditi, v kolikšni meri gre pri omenjanju silnega vetra, ki naj bi odločil izid bitke pri Vipavi, za *topos* in v kolikšni meri za resničen dogodek. Hagiografsko obarvani vremenski nevšečnosti so se že v pozni antiki pridružili še drugi hagiografski elementi, npr. Teodozijeve sanje, v katerih sta se cesarju prikazala evangelist Janez in apostol Filip, njegova molitev na visoki skali, prestop dela sovražnikove vojske pod Teodozijevo zastavo in odločna vojaška akcija enega njegovih poveljnikov, Bakurija, vsi ti dogodki naj bi bili odgovor na Teodozijevo molitev. Evgenij je bil po končani bitki prijeto in obglavljen, medtem ko je Arbogast napravil samomor (Bratož, 1994a, 7–22; Springer, 1996, 53–76). Ostali vojski se je godilo bistveno bolje, saj je milanski nadškof Ambrozij zanjo in za svojce Evgenijevih privržencev pri Teodoziju z lahkoto dosegel amnestijo, s čimer je bila prekinjena poznorepublikanska in zgodnjecesaraska praksa popolnega uničenja poraženih nasprotnikov (Bratož, 1994a, 38).

Kot je bilo prej omenjeno, so poznoantični in srednjeveški viri o bitki, napisani v latinskem in grškem jeziku, dobro raziskani, prav tako tudi hagiografski elementi, ki so se postopoma razvili okoli bitke, medtem ko ostaja odprto vprašanje, koliko so raziskani zapisi o dogodku v različnih vernakularnih jezikih. Namen tega članka je opozoriti, da je ta najpomembnejši poznoantični dogodek na naših tleh odmeval tudi na srednjeveški Islandiji, kjer je, iz različnih zornih kotov in z različno mero natančnosti, zabeležen v dveh srednjeveških islandskih besedilih: v svetovni kroniki *Zgodovina sveta (Veraldar saga)* in hagiografskem besedilu *Saga o škofu Ambroziju*

1 Med najbolj znanimi pisci so: Sanctus Ambrosius, 11.–13.; Claudius Claudianus, 15.; Turranius Rufinus, 22.; Paulus Orosius, 25.; Sanctus Aurelius Augustinus, 26.; Philostorgius, 27.; Socrates Scholasticus, 29.; Zosimus, 31.; Theodoretus, 33.; Sozomenus, 34.; Johannes Antiochenus, 40.; Georgios Monachos, 45.; Georgios Kedrenos, 47.; Nicephoros Callistus Xanthopoulos, 48. (Šašel, 1971, 26–44).

(*Ambrósius saga biskups*), utegnil pa bi odmevati tudi v islandski prozni romanci *Saga o Kirialaxu* (*Kirialax saga*).

SAGA O KIRIALAXU

Na misel, da bi sledovi bitke pri Vipavi utegnili biti v srednjeveški islandski književnosti, sem prišla med proučevanjem *Sage o Kirialaxu*, proznega besedila, ki ga literarna veda klasificira kot članico cvetoče in priljubljene literarne zvrsti islandskih romanc, ki so nastajale v 14. in 15. stol. na srednjeveški Islandiji in ki temeljijo na tipičnem vzorcu evropske srednjeveške romance: junakov odhod od doma, pustolovščine, uspeh in poroka (van Nahl, 1981, 11, 28). Tudi v *Sagi o Kirialaxu* junak zapusti varno zavetje svojega doma in se odpravi na dolgo potovanje okoli sveta, ki ga uspešno zaključi, se poroči in zapusti enako slavno potomstvo, kot je on sam, v tipični maniri islandskih romanc. Kar dela *Sago o Kirialaxu* izjemno v tej skupini, je njen izredno močan 'učeni' element, namreč izjemna količina znanja in psevdoznanja, izvirajočega iz antične in srednjeveške tradicije, ki je našla pot v najrazličnejše srednjeveške islandske in staronordijske prevode in priredbe, ki temeljijo na tej tradiciji (Cook, 1982, 305–308; Kålund, 1917a, XVIII–XXVI; 1917b, 6–12). V *Sagi o Kirialaxu* se skriva vrsta bolj ali manj 'učениh' referenc na znane zgodovinske, legendarne in psevdozgodovinske osebe in dogodke, ki so v besedilu postavljeni v takšne pripovedne položaje, da, čeprav same po sebi po srednjeveških merilih del 'znanosti', še bolj poudarjajo fiktivni značaj sage. V tem članku je aktualen predvsem viking Evgenij, s katerim se eponimni junak sage sooči na Siciliji. V teku svojega potovanja okoli sveta se Kirialax namreč ustavi na otoku ravno v času, ko viking Evgenij napada siciljskega kralja Lodovika in njegovega gosta, cesarja Zenona:² »[...] in najprej so odpluli proti Siciliji. Tam se je tedaj zadrževal cesar, ki se je imenoval Zenon, kajti v tistem času se je boril na vzhodu in takrat je prišel s severnega predela sveta viking, ki se je imenoval Evgenij in je skoraj iztrgal kraljestvo od kralja Sicilije, in v pravem trenutku je tja prišel Zenon in se je boril proti vikingu mnogo dni. Viking je imel vojakov brez števila in bili so zelo hrabri in so pobili množico cesarjevih ljudi in sedaj se je cesar nastanil v mestu, ki se je imenovalo Siracuzana [Sirakuze], in Evgenij je dnevno napadal mesto [...].«³

2 Vsi prevodi iz srednjeveške islandščine so delo avtorice članka in kar se da zvesto sledijo izvirmiku, z eno samo izjemo, da ne prevajajo čisto vsakega veznika, pri čemer imam v mislih naslednje veznike: þá (nato, potem), síðan (nato, od takrat), eptir (potem), nú (sedaj, zdaj) in ok (in).

3 Izvirno besedilo: »[...] ok sigla fyrst til Siciliam. þar sat þa keisaren, er Zeno het, þviat hann hafði þann tima heriad i austr-veg, en þa var komen af norðr-halfu heimsens vikingr sa, er Eugenius het; hann hafði nalíga unnit undan konginum Sikileyar ríki, ok kom þar keisaren Zeno i þan punkt ok hafði barizt vid vikingin marga daga. Vikingren hafði ogrynni hers, ok voru miog hardfeingir, ok hofdu þeir drepit micit lid af keisaranum, ok settizt hann nu i eina borg, er Siracusana heitir, en Eugenius berzt dagliga á borgina [...]« (Kålund, 1917a, 57–58).

Kirialax z uspešno vojaško akcijo reši položaj, Evgenij pa se po porazu umakne preko gora, kjer zbere nove vojaške sile, s katerimi se kasneje vrne v Italijo in zasede Rim: »Evgenij [...] se je nato usmeril proti severu preko gora [Alpe] in je zbral vojsko v Svafa [Švabska] in Hollzetu landi [Hollstein] in je nato pustošil po Italiji in tam opravil velika dejanja in nazadnje je zasedel Rim, tako kot to trdi Gesta Romanorum [...].«⁴

Po Kristianu Kålundu, ki je izdal sago in zlasti podrobno prepoznava njene morebitne staronordijske in staroislandske vire, oznaka Evgenija kot vikinga v *Sagi o Kirialaxu* verjetno izhaja iz svetovne kronike *Zgodovina sveta*, ki zabeleži zmago Teodozija I. nad Evgenijem (Kålund, 1917a, XX): »[...] Siþan felldi Theodosius viking þann er Evgenius het ok ser hafði eignat Rumveriariki [...]« (prevod: »[...] Nato je Teodozij posekal vikinga, ki se je imenoval Evgenij in je osvojil kraljestvo Rimljanov [...]«) (Benediktsson, 1944, 62). V *Zgodovini sveta* ni nikakršnih dvomov o tem, da je Evgenij uzurpator iz poznega četrtega stoletja, ki se je s Teodozijem I. zapletel v usodno bitko pri Vipavi (O'Flynn, 1983, 10–11; Ferrill, 1986, 71–75), ker je istočasno predstavljen kot sodobnik sv. Hieronima (ca. 347–420) in sv. Ambrozija (ca. 338–397) (Benediktsson, 1944, 62–63).⁵

Niti *Saga o Kirialaxu* niti *Zgodovina sveta* ne omenjata Evgenijevih verskih prestopkov, temveč njegove ozemeljske apetite. Toda podoba Evgenija v *Sagi o Kirialaxu* se od *Zgodovine sveta* vendarle pomembno razlikuje. V *Sagi o Kirialaxu* je Evgenij predstavljen kot germanski junak, kar saga doseže tako, da mu pripiše dejavnosti, ki jih *Zgodovina sveta* ne omenja: prečkanje Alp, vrnitev v Švabsko in Hollstein, dve področji, poseljeni z germanskimi plemeni, in uspešno osvojitve Rima z njihovo pomočjo, skratka, dejanja, zaradi katerih je dogajanje v sagi izrazito 'germansko' obarvano. 'Germanski' značaj epizode in Evgenijeva pripadnost germanskemu svetu se v *Sagi o Kirialaxu* še dodatno izostrita z nadaljnjim zapisom o Teoderiku Velikem in Atili, dveh razvpitih 'junakih' srednjeveškega zgodovinopisja in osrednjih figurah germanske junaške legende, ki sta v sagi – enako kot Evgenij – usodno zaznamovala Italijo: »V tem času je vladal v Rimu mogočen poglavar, ki se je imenoval patricij. Nato je kralj Teoderik izpeljal napad na Rim in na veliko plenil in podjarmil vsa ljudstva, ki so živela vzhodno in južno od gora in ki so se nekoč imenovala Goti, Vandali in Langobardi, in vsa kraljestva v bližini. Patricij je poslal svoje može k Atili, kralju Hunov, in ga prosil, naj pride s svojo vojsko in se bori v zavezništvu z Rimljani, kajti Huni so dobivali bitke širom po severni hemisferi in so zelo zasloveli zaradi svoje vojaške spretnosti. Toda Atila tega ni hotel. In naposled je

4 Izvirno besedilo: »Eugenius [...] ok hellt hann sidan norðr um fiáll ok elfdizt at lidi i Svafa ok Hollzetu landi ok heriadi sidan á Italia ok vann þar stor verk, ok um sidir vann hann Romaborg, eptir því sem Gesta Rómánorum segir [...]« (Kålund, 1917a, 62).

5 Izdaje srednjeveških del, ki poročajo o dogodku, so: Droysen, 1879, 352–352; Mommsen, 1894b, 470; Muratorius, 1855, 893–894; Waitz, 1881, 759–760; Pertz, 1881, 56–57; Hofmeister, 1912, 206.

Teoderik sam zasedel mesto Rim in ubil patricija in si tako prilastil Rim. Točno ta Teoderik se v danskem jeziku imenuje Þidrekr. Potem je zagrešil prenekateri zločin v mestu Rimu, kajti v tistem času se je silno širila arianska herezija po svetu in prav ta Þidrekr ji je vneto sledil in po njegovi krivdi je sveti papež Janez umrl od lakote v ječi in je ubil dva izvrstna odličnika, Simaha in Boetija, kot se to pripoveduje v mnogih knjigah, v *Gesta Romanorum* in *Imago Mundi* in v Gregorjevih *Dialogih*. Kralj Atila je v tem času pustošil po Nemčiji in Franciji. V tem času so prišli iz Anglije poslanci kralja Dionica z mnogimi ladjami in so imeli s sabo hčer kralja Dionica, ki se je imenovala Uršula, in z njo enajst tisoč devic in te so bile poslane v znamenje sprave kralju Frankov, toda kralj Atila ga je napadel z vso svojo vojsko in je pridobil velik plen in je ubil vsako živo dušo na teh ladjah, toda zase je izbral Uršulo, kraljevo hčer, in vse njene deviške spremljevalke, toda ker niso hotele nečistovati s poganskimi možmi, je kralj Atila ukazal svojim možem, naj vse obglavijo v enem samem dnevu. Pozneje so bile tam položene v krste kot svetnice in od tedaj se imenujejo device iz Kölna in v njihov spomin se obhaja maša sedem noči pred prazničnim dnevom dveh apostolov, Simona in Jude. Po tem zločinu se je Atila vrnil domov v deželo Hunov [...].⁶

Čprav je Teoderik s pomočjo izobraženih piscev uspešno razvil propagando o svojem miroljubnem, pravičnem in blaginjo prinašajočem vladanju (Moorhead, 1982, 592–593), je bil v srednjeveškem zgodovinopisju, ki se je pri svojih zapisih o Teoderiku naslanjalo na katoliške cerkvene pisce,⁷ osovražen lik zaradi privrženosti

6 Izvirno besedilo: »Þa var settr yfir Roma riki haufðingi sá, er patricius het; þa striddi Theodericus kongr upp á Roma ok giordi micit hervirki ok vann allar þær þiodir, sem voru fyri austan ok sunnan fiáll ok voru fordum Gotar kallader, Vandali ok Lumbardi ok aull þau riki, er nærri voru. Patricius sendi menn á fund Attila Huna kongs ok bat hann koma med sinn styrk ok beriazt med þeim Romverium, því at Hunir unnu þa micin sigr vida um norðr-alfuna ok urdu frægir miog af sinum hernadi. En Attila villdi þat eigi. Ok um sidir vann þessi sami Theodericus Roma borg ok felldi patricium ok eignadizt med því Romam. Þessi sami Theodericus kallazt a danska tungu Þidrekr; hann giordi sidan maurg illvirki i Roma borg, þvíat i þan tima geck miog fram villa Arius um heimen, ok fylgdi þess Þidrekr henne fast, ok Þar fyri svellte hann Johannem helgan pafa i hel ok drap tvo ágiæta hofðingia Simacum ok Boethium, sem segir i morgum bokum, *Gesta Romanorum* ok *Imago Mundi*, *Dialogi Gregorii*. Attila kongr heriadi þenna tima um S[ax]land ok Frakland. I þan tima kvomu sendimenn Dionici kongs af Einglandi med morgum skipum ok haufðu medr ser dottur Dionici kongs, er het Ursula, ok med henne XI þusundir tigina meyia, ok voru þær presentadar i sættar gerd Frakka kongi, en Attila kongr lagdi at honum med allan sinn her ok tok þar micit herfang ok drap þar hvert mannz barn af þeim skipum, en tok til sin Ursulam kongs dottr ok allar henar meyiar, en med því at þær villdu eigi samþyckia vid heidna menn, let Attila kongr sina menn hálshögga þær allar á einum degi, ok voru þær sidan skrinlagdar þar, ok eru þær s[ídan] kalladar Kolnis meyiar, ok þeira messu dagr hallden siau nottum fyri tveggia postola messu Simonis et Jude. Eptir þetta illvirki hvarf Attila kongr heim i Hunaland [...].« (Kålund, 1917a, 62–64).

7 Sovraštvó katoliške duhovščine, pred katerim ni imel miru niti po smrti in se zrcali v delih *Liber Pontificalis*, *Anonymus Valesianus* in v Gregorjevih *Dialogih*, je zapustilo sledove tudi v islandskih srednjeveških besedilih, npr. v *Veraldar saga* (Benediktsson, 1944, 64) in še bolj očitno v *Benedictus saga* (Unger, 1877, 245), ki prevzema iz *Dialogov* dobro znano podobo Teoderika, ki ga spokorniško

arianizmu ter vpletenosti v usmritev senatorjev Boetija in Simaha in v morebitno smrt papeža Janeza (Löwe, 1953, 83). Toda če je predstavljanje teh treh osebnosti kot žrtev Teoderikove verske neustrpnosti značilnost srednjeveškega zgodovinarja (Droysen, 1879, 218–219; Muratorius, 1855, 904–905; Waitz, 1881, 753–754, 781; Pertz, 1881, 93; Hofmeister, 1912, 229, 232), ki mu na tej točki sledi tudi *Saga o Kirialaxu*, je predstavitev Teoderika v sagi kot Atilovega sodobnika tipična poteza germanske junaške legende. Njun soobstoj je omenjen v staroislandskih besedilih *Biðreks saga* (Saga o Dietrichu iz Berna), *Guðrúnarkviða in þriðja* (Tretja pesem o Gudrun), v poetični *Eddi* in v številnih srednjeveških nemških pesnitvah: *Das Hildebrandslied*, *Das Niebelungenlied*, *Alpharts Tod*, *Rabenschlacht* in *Dietrichs Flucht*. V njih je Teoderik predstavljen kot izrazito pozitivna osebnost, izgnanec na Atilovem dvoru, odvisen od velikodušnosti hunskega kralja, ki podpira Teoderikove neuspešne poskuse, da bi si povrnil oblast v Italiji (Guest, 1998), ob katero je Teoderika (†526!), v skladu z germansko junaško legendo, spravi njegov stric Hermanarik (†375!).⁸ V teh pesnitvah je Atila predstavljen kot velikodušen gostitelj in tudi Teoderik se kaže v najlepši luči, ker se je pripravil odpovedati sadovom svojih najlepših zmag v zameno za rešitev svojih soborcev iz Hermanarikovega ujetništva, v katerega so padli, ko so se borili za Teoderikovo vrnitev v Italijo.

Toda v *Sagi o Kirialaxu* je element germanske junaške legende, soobstoj Atila in Teoderika, ki ima v germanski junaški legendi vrsto pozitivnih konotacij, v službi sovražno nastrojenega srednjeveškega zgodovinarja. Njuno sobivanje je prikazano kot izrazito negativen dogodek, dokazuje namreč, kakšno zlo sta utrpela Italija in ves zahodni del cesarstva, ko sta se na njiju istočasno spravili dve črni ovci srednjeveškega zgodovinarja, arianski krivoverec Teoderik in bič božji Atila. Le-ta je Italiji škodil s svojo pasivnostjo – tako se da razbrati iz *Sage o Kirialaxu* – ker ni pomagal ogroženemu patriciju,⁹ s čimer je odprl pot Teoderikovi zasedbi Italije in

oblečenega in bosonogega papež Janez in senator Simah vržeta v vulkan. Teoderikovo usodo po smrti obravnava tudi srednjeveško zgodovinarje (Droysen, 1879, 219; Waitz, 1881, 753; Hofmeister, 1912, 232). Poleg podobe, sposojene iz *Dialogov*, se omenja tudi ustno izročilo, da Teoderika konj živega odnese naravnost v pekel: »*Hinc puto fabulam illam traductam qua vulgo dicitur Theodoricus vivus equo sedens ad inferos descendisse*« (Hofmeister, 1912, 232).

- 8 Hermanarik je bil vladar Gotov, ko so še živeli za mejami rimskega cesarstva, na drugi strani Donave, dokler jih niso premagali Huni l. 375 in s tem sprožili eksodus Vzhodnih in Zahodnih Gotov v rimsko cesarstvo, in ta nesreča je povzročila Hermanarikov samomor (Jordanes, 2006, 204). Cf. *Ottonis Episcopi Frisingensis Chronica* (Hofmeister, 1912, 202), ki tudi govori o Hermanarikovem porazu. Srednjeveško zgodovinarje se je zavedalo, da Hermanarik, Teoderik in Atila niso bili sodobniki in da je njihov soobstoj del legende. *Ekkehardi Uraugiensis Chronica* (Waitz, 1881, 733) trdi, da je bil Hermanarik Teoderikov prednik in da sta oba izviralca iz rodu Amalov. Kronika obravnava Hermanarikovo smrt in usodo Vzhodnih Gotov (Waitz, 1881, 737) in jasno pove, da Hermanarik, Atila in Teoderik Veliki niso bili sodobniki (Waitz, 1881, 756). Enak podatek ima tudi *Ottonis Episcopi Frisingensis Chronica* (Waitz, 1881, 232).
- 9 Ubiti patricij v sagi je verjetno preplet dveh zgodovinskih figur, rimskega generala Ecija, Atilovega zaveznika in najpomembnejšega člana dvora Valentinijana III., in Odoakra, Teoderikovega tekmeča v

njegovemu krivoverskemu početu, sam pa je napadel zahodno Evropo in pobil sv. Uršulo in njenih enajst tisoč devic (Divjak, 2008, 166). V *Sagi o Kirialaxu* sta Atila in Teoderik prišla s severa, ki povzročita Rimu in Italiji prav toliko in še več škode kot slabo orisani in neprepoznalni vojaki pod vodstvom vikinga Evgenija. Dejanja vikinga Evgenija v *Sagi o Kirialaxu* je torej potrebno gledati v širšem kontekstu nevarnega germanskega sveta, ki pritiska na Italijo, ki jo njeni zakoniti vladarji le s težavo branijo pred germanskimi plemeni, pri čemer jim pridejo še kako prav junaki Kirialaxovega kova. Epizoda z Evgenijem je torej v službi ugleda, ki si ga pridobi eponimni junak v borbi s predstavnikom tega nevarnega dela sveta. V *Sagi o Kirialaxu* je viking Evgenij torej izrazil germanski pustolovec, kar je v ostrem nasprotju s podobo uzurpatorja Evgenija v *Zgodovini sveta*, kjer le-ta kljub uporabi islandske besede 'víkingr' ostaja čvrsto zasidran v kontekstu poznoantičnega rimskega sveta.

ZGODOVINA SVETA

Že prej je bilo povedano, da je *Zgodovina sveta* svetovna kronika ali univerzalna zgodovina, v kateri je našel odmev tudi spopad med Teodozijem in Evgenijem. Toda preden si zastavimo vprašanje o teži in vlogi tega dogodka v omenjeni svetovni kroniki, je potrebno na kratko omeniti glavne značilnosti te historiografske zvrsti. Zgodovina v njej je predstavljena kot logična in smiselna celota (Vanderputten, 2001, 147–148) in se v poznoantičnih in srednjeveških različicah deli v naslednjih šest obdobjih: 1) od nastanka sveta do Noeta, 2) od Noeta do Abrahama, 3) od Abrahama do Davida, 4) od Davida do babilonskega suženjstva, 5) od judovske vrnitve iz Babilona do Kristusovega prihoda, 6) od Kristusa naprej. Znani predstavniki te historiografske zvrsti so bili v pozni antiki in srednjem veku zlasti vplivni Evzebij iz Cezareje, Avguštin, Orozij, Beda Častitljivi, Izidor iz Seville, Jans der Enikel, Otto von Freising, Sigebert iz Gemblouxa, Vincent de Beauvais in drugi. Svetovna kronika lahko ima univerzalno idejo, lahko pa se omeji zgolj na kopičenje dejstev v posameznih dobah, toda v nobenem primeru ne more spregledati zgodovine Judov iz Stare Zaveze, ki prevladuje zlasti v prvih štirih dobah (Gropper, 2009), izjema so Trojanci, ki jih *Zgodovina sveta* uvršča v tretjo dobo, medtem ko v peti dobi stopijo v ospredje najprej Grki in nato še veliko odločneje in usodnejše Rimljani, ki čisto na

Italiji. V predstavitvi patricija v *sagi*, ki zama iše Atilovo pomoč, je prav tako zgodovinski refleksi, kajti tudi zgodovinski Ecij je v resnici dvakrat iskal hunsko pomoč, ko je hotel utrditi svoj položaj na cesarskem dvoru v Ravenni. Toda njegovi odnosi s Huni so se pozneje poslabšali in l. 451 jih je premagal s pomočjo drugih germanskih plemen na Katalaunskih poljih. Kljub tej zmagi ni mogel preprečiti Atilove invazije na Italijo l. 452 in je bil pozneje sam žrtev umora, ki ga je zakrivil cesar Valentinijan III. (O'Flynn, 1983, 100–101; Ferrill, 1986, 146–150; Newark 1987, 25–26). Podobno obstaja zgodovinski refleksi v saginem zapisu o patriciju, ki ga ubije vzhodnogotski kralj Teoderik. Le-ta je v resnici umoril Odoakra, ki je l. 476 odstavil zadnjega zahodnorimskega cesarja in z nazivom patricij vladal v Italiji do Teoderikovega prevzema oblasti l. 493 (McCormick, 1977, 214).

koncu tega obdobja pod Avgustom preidejo iz republike v cesarstvo. Avgustovo vladavino je zaznamovalo tudi Kristusovo rojstvo in dejstvu, da je rojstvo krščanstva sovpadlo z nastankom cesarstva v Avgustovem času, so zlasti zgodnji bizantinski pisci pripisovali simboličen pomen (Averincev, 2005, 81–82).

Sobivanje cesarstva in krščanstva je tema, ki se kot rdeča nit vleče skozi celotno šesto dobo in odnos do krščanstva predstavlja pomemben kriterij, po katerem *Zgodovina sveta* oceni skoraj vsakega cesarja. Šesto obdobje, ki se konvencionalno začne s poročilom o Kristusovem življenju in smrti, se v *Zgodovini sveta* nadaljuje vse do njene lastne dobe, časa vladavine Friderika I. Barbarosse (†1190), kar pomeni, da je morala *Zgodovina sveta* nastati ob koncu 12. stol., medtem ko je njen najstarejši ohranjeni fragment iz časa okoli 1200. Saga v šesti dobi natančno beleži, kako je potekal prenos cesarske moči od Rimljanov in cesarjev v Konstantinoplu k cesarjem v Nemčijo, kjer, po *Zgodovini sveta*, prav zdaj vlada Friderik (Benediktsson, 1944, 71). Vprašanje, ki se logično pojavi, je, kakšna je vloga bitke pri Vipavi in udeležencev v njej v poplavi vseh teh podatkov o veličini in trajnosti cesarske moči od Avgusta do Friderika I., ki je imela globlji duhovni in eshatološki pomen, saj je vladalo prepričanje, da bo rimsko cesarstvo, v nasprotju s cesarstvi pred njim, babilonskim, perzijskim in grškim, živelo do konca vseh časov (Goetz, 2000, 4–5). Širše ozadje bitke v *Zgodovini sveta* je sledeče: »Gracijan in Valentinijan [Valentinijan II.] sta imela oblast šest let. Gracijan je dal oblast Teodoziju. On je imel mnoge bitke s poganskimi ljudstvi in je bil nadvse uspešen. V tem času je bil Martin škof v Toursu, najodličnejši med ljudmi zaradi svoje svetosti in čudežev, ki jih je storil. Maximus [Magnus Maximus] se je imenoval kralj v Britaniji. S svojo vojsko je šel v Francijo in zahrbtno pregnal Gracijana, tako da je bil ta ubit v mestu, ki se je imenovalo Lvgdvnvm [Lyon]. Potem je Maximus pregnal Valentinijana [Valentinijan II.] in njegovo mater Justino iz Italije. Ona je bila zapeljana v veri duhovnika Arija in je zelo škodila svojim ljudem in svojemu sinu. Teodozij Veliki je bil šest let vladar v vzhodnem cesarstvu skupaj z Gracijanom in pozneje, po njegovi smrti, je bil cesar enajst let. V njegove roke se je zatekel Valentinijan mlajši [Valentinijan II.]. In Teodozij ga je pripeljal v pravo vero in ga okreplil, da je maščeval svojega brata [Gracijana], in je ubil Maksima v mestu, ki se imenuje Aquilegia [Oglej]. V tem času je umrla kraljica Justina. Potem je Teodozij posekal vikinga, ki se je imenoval Evgenij in je zasedel kraljestvo Rimljanov. V tem času je bil škof v Milanu Ambrozij, zelo slaven in odličen. In tedaj je bil tudi duhovnik Hieronim vsesplošno slaven po svoji učenosti.«¹⁰

10 Izvirno besedilo: »Gracianvs ok V(alentianvs) hofdv riki .vi. ar. G(racianvs) gaf riki Theodosio. Hann hadi margar orrostvr við heiðnar þjóðir ok var allsigrsæll. A þeim tíðvm var Martinvs Tvronsborgar byskup agæztr manna af hæilaglic sinvm ok tacnvm þeim er hann gerði. Maximvs het konvngv a Bretlandi. hann for með her sin a Fracland ok beitti velvm Gracianvm sva at hann var vegin i borg þeirri er i Lvgdvnvm heitir. Síþan rak Maximvs V(alentianvm) ok Jvstino modvr hans a

O sami bitki, kraju in času njenega poteka ne izvemo prav ničesar, samo to, da je Teodozij posekal vikinga, razbojnika Evgenija. Drugih podatkov nam saga ne posreduje in analiza odlomka razkrije, da je glavni junak cesar Teodozij I., ki blesti na političnem in verskem področju, kar njegova zmaga nad Evgenijem samo še dodatno potrdi. Na verskem področju se Teodozij izkaže kot borec proti poganskim ljudstvom in kot pravoverni kristjan, ki mladega cesarja Valentinijana 'reši' arianskega krivoverstva in pripelje v pravo vero kljub izraziti arianski usmerjenosti Valentinijanove matere Justine. Pobožni cesar žanje uspehe tudi na političnem področju, saj uniči kar dva uzurpatorja na Zahodu, najprej zloglasnega Magna Maksima in nato še Evgenija. Analiza tudi pokaže, da Evgenij nastopa v izrazito političnem in posvetnem kontekstu, v katerem niso omenjeni njegovi verski prekrški, temveč dejstvo, da je zasedel kraljestvo Rimljanov, kar Teodozija prisili v vojaško akcijo, ki se konča z Evgenijevo smrtjo.

SAGA O ŠKOFU AMBROZIJU

Če je Teodozijev in Evgenijev spor v *Zgodovini sveta* izrazito posvetno in politično zaznamovan, so v *Sagi o škofu Ambroziju* v ospredju verski vidiki njunega spopada, kar glede na literarno zvrst, namreč življenjepis svetnika, ki ji pripada saga, sploh ni presenetljivo. Poznoantična in srednjeveška hagiografija sta življenja svetnikov v grobem delili na dve temeljni podzvrsti, *passio* in *vita*. *Passio* se ukvarja s trpljenjem in mučeniško smrtjo, s katero si svetnik prisluži nebeško slavo, kar je bilo aktualno zlasti v času množičnih verskih preganjanj v predkonstantinovi dobi, medtem ko je *vita* začela pridobivati na veljavi kasneje, v času utrditve in prevlade krščanstva, ko se je težišče svetosti preneslo na svetnikovo odpoved svetu, njegov boj proti posvetnim skušnjavam, zlim duhovom in celo lastnemu telesu. Vzorec za svetost te vrste sta predstavljali zlasti *Vita sancti Antonii eremita* in *Vita sancti Martini* (Wallis, 2008, 89). Ambrozij, izrazito prepoznavna osebnost poznega 4. stol., ki je bil znan po svojem boju proti arianizmu, sporih z arianko Justino in kljubovanju cesarju Teodoziju, če je čutil, da je ogrožena avtoriteta Cerkve, je dobil svoj življenjepis *Vita Sancti Ambrosii Mediolanensis Episcopi*, ki ga je napisal njegov tajnik in notar Pavlin iz Milana, že v zgodnjem petem stoletju.

V srednjeveški Islandiji se je moral prevod njegovega življenjepisa pojaviti že ob koncu 12., na začetku 13. stol. in se ga pripisuje znanemu benediktinskemu menihu

brot af Italia. hon var villt i trv Arrii p(restz) ok spillti miog fyrir bvanda sinvm ok sva syni. Peodosivs in mikli var .vi. vetr konvngv i Avstrriki með Graciano en eptir hans daga var hann kei(sari) .xi. ar. honvm til handa flydi Va(entinianvs) in yngri. En Theodosius færdi hann a retta trv ok eflði hann til þes at hann hefði brodvr sins ok drap Maximvm við borg þa er Aqvilegia heitir. J þan tid do Ivstina drotmi<n>g. Síþan felldi Theodosivs viking þann er Evgenivs het ok ser hafði eignat Rumveriariki. A þeim tíþvm var Ambrosivs byskvp i Meilansborg harda tidr ok agætr. Þa var ok Jeronimvs p(restr) allagetr af frodleic sinvm» (Benediktsson, 1944, 64).

Gunnlaugu Leifssonu (†1218, 1219) iz samostana Þingeyrar na severu Islandije. Že bežni pogled na *Sago o škofu Ambroziju* nam pove, da so v sagi elementi, ki jih v Pavlinovem življenjepisu ni. Naj omenimo samo tri: saga se začne z opisom nenavadnih in vznemirljivih okoliščin rojstva cesarice Justine, ki napovedujejo njen bodoči cesarski položaj (Ambrósius saga biskups, 1. Ambr28–29), drugi primer je povezan s sv. Uršulo, ki jo saga postavi v kontekst poznega četrtega stoletja, podobno kot Galfrid iz Monmoutha v svoji znani *Historia Regum Britanniae*, v dobo uzurpatorja Magna Maksima (Ambrósius saga biskups, 8. Ambr35), kar je v Gunnlaugovem času pomenilo precejšen odmik od takrat še čvrsto zasidrane tradicije o sv. Uršuli in njenih enajst tisoč devicah, ki jih je v Kölnu v sredini petega stoletja pobil Atila (Divjak, 2008, 170–171, 171–173), in nazadnje zapis o Evgeniju in bitki pri Vipavi (Ambrósius saga biskups, 15. Ambr41–42, 16. Ambr42–44), ki prav tako razkrije, da je Pavlinov zapis o dogodku v *Sagi o škofu Ambroziju* bistveno dopolnjen z najrazličnejšimi dobro znanimi hagiografskimi elementi. Pavlinovo poročilo o trikotniku Evgenij, Teodozij in Ambrozij je dokaj kratko. Evgenij se Ambroziju zameri, ker pristane na ponovno postavitvev oltarja boginje Zmage na njegovo prejšnje mesto v rimsko kurijo. Da bi se izognil Evgeniju, se celo umakne iz Milana v Firence in iz varne razdalje ošteva novopečenega cesarja (Vita Sancti Ambrosii, 27. poglavje). Ko se Evgenij odpravi na vojsko, se Ambrozij vrne v Milano, kjer čaka na Teodozijevo zmago (Vita Sancti Ambrosii, 31. poglavje). Ko pride do nje in so Evgenij in njegovi tesni sodelavci pobiti, se Ambrozij zavzame za premagane nasprotnike in k cesarju najprej pošlje diakona s pismi in se kasneje še sam sreča s cesarjem v Ogleju, kjer doseže pomilostitev (Vita Sancti Ambrosii, 31. poglavje). Pogled na ustrezne odlomke v *Sagi o škofu Ambroziju* razkrije, da je Pavlinovo poročilo doživelo bistveno razširitev.

»15. Po Valentinianu je prevzel oblast Evgenij. In kmalu zatem je zahteval Simah isto, kot je bilo zahtevano prej od Valentinijana v poslanici [ponovna postavitvev oltarja boginje Zmage na njegovo prejšnje mesto], in sedaj sta to zaprosila prefekt Flavijan in grof Arbogast kralja Evgenija. In le-ta je sedaj zavrzel svojega boga in svojo vero. To je izvedel Ambrozij in se razsrdil in ko je izvedel, da je kralj šel v Milano, je sam najprej odšel v mesto, ki se je imenovalo Bononiensis [Bologna], nato do Favencie [Favencia] in nato ven iz nje v Tuscio [Toskana] in se je bolj izognil srečanju in stiku z brezbožnim Evgenijem kot z njegovimi pregrehami. Sedaj mu je škof poslal pismo in le malo je mogoče reči o marsičem, kar je stalo v njem: 'Čeprav je cesarski položaj velika čast, je vendar Bog večji in višji, on vidi srca vseh ljudi, on motri tudi misli ljudi in ve vse, še preden se to zgodi in kaj kdo namerava. Ne prenesete, da bi bili varani, in vendar hočete varati Boga. Sedaj, če vztrajaš v zmoti, mi ni dovoljeno niti se mi ne spodobi nič drugega, kot da dobro svetujem sebi, če nisem mogel tebi samemu.' Nekaj časa zatem se je škof vrnil nazaj v Milano in nato je Evgenij odšel nasproti Teodoziju v bitko in škof je medtem čakal v Milanu na

prihod resnično krščanskega cesarja in ni se bal, da bi Bog dovolil poganskim možem premagati njegove. In preden so Evgenij in njegova vojska odšli iz Milana, sta se grof Arbogast in prefekt Flavijan zaklela, da bosta, če se vrneta z zmago, naredila v Ambrozijevi cerkvi hlev in jo uporabljala kot konjušnico in pobila njene duhovnike, in to zato, ker ti niso hoteli prejeti kraljevega daru in opravljati božje službe v njegovi navzočnosti.

16. Sedaj sta šla kralja drug drugemu nasproti in Teodozij je imel veliko manjšo vojsko, kajti njegovo zaupanje ni veljalo meču ali ščitu niti številu vojakov, temveč Bogu in svetim možem. In ko je prišel na področje gora, ki se imenujejo Alpe, tedaj je postal pozoren na Evgenijeve vohune, kajti le-ti so bili skriti v zasedi. Naslednjo noč je Teodozij bedel v molitvi in prosil Boga za zmago in posredovanje in pomoč svetnikov. Med molitvijo je zaspal in v spanju sta se mu prikazala dva odlična moža in rekla: 'Sva apostola Janez in Filip, poslana k tebi od Boga, in mora biti povedano, da škof Ambrozij moli zate noč in dan k Bogu, da bi ti dal zmago. Sedaj Gospod ukazuje, da prideva k tebi in greva s tabo v bitko proti tvojim sovražnikom, in čeprav naju ne bo videti v bitki, moraš zanesljivo verjeti, da bova tam in ti nudila pomoč.' Nato se je kralj zbudil in se zahvalil Bogu za skrb in modrost, ki mu jo je dal. In naslednji dan sta se srečala Teodozij in Evgenij in nato se je začela ostra bitka in napad je bil tako silovit, da so se Grki umaknili. Sedaj je videl Teodozij, da se njegovi možje umikajo, in je šel naprej na pečino in padel na kolena k molitvi in rekel: 'Usmili se mene, najbolj grešnega človeka, Gospod, in pogledj, borimo se za pravo stvar.' To je videl in slišal eden njegovih grofov, poveljnik vojske in največji junak, sedaj je zaupal v božjo pomoč in kraljevo molitev, sedaj je vzpodbudil tudi druge grofe in vojvode k napadu. Nato so se vsi dvignili še drugič in [bili] tako neustrašeni v mislih, da bodo vsi bodisi padli bodisi zmagali. Nato se je še drugič vnela najostrejša bitka, sestavljena iz udarcev in izstrelkov, in nato se je usmeril proti Evgeniju in njegovim silovit veter, tako da on, Arbogast, največji junak, in Flavijan in druga vojska niso mogli iti v napad. Nek velik poglavar in junak v Teodozijevo vojski, ki se je imenoval Bavarius, je najprej napadel njihovo vojsko z vojaškim ovnom, in čeprav so [Evgenijevo možje] streljali proti njim s kopji in puščicami, jih je nosil veter tudi drugič nazaj k njim in povzročil veliko izgubo mož in je tudi drugič škodil nasprotnikom. Sedaj se niso mogli več zadrževati na položaju in so se umaknili, kajti veter je dal njim poraz in smrt, toda drugim uspeh in slavo. Sedaj je Evgenij videl, da je premagan, in se je srečal s Teodozijem in padel pred njim na kolena in prosil zase milosti in življenje, toda Teodozijevo prijatelji so vedeli, da je silno usmiljen, in so malo zaupali Evgeniju. Niso tedaj čakali kraljevega odgovora in so ga obglavili pred njegovimi nogami. Sedaj se je bitka končala in kralj Teodozij je poslal škofu Ambroziju pismo, mu sporočil novice in se zahvalil Bogu in njemu za zmago. Škof se ni čutil v nobeni drugi stvar bolj obvezanega, kot da posreduje za tiste, ki so pobegnili iz bitke, in je poslal svojega diakona s pismom s

tem sporočilom na srečanje s kraljem. Malo pozneje je sam odpotoval do mesta Oglej in tam je srečal kralja in z istim namenom, da posreduje za druge, in to mu je pri kralju z lahkoto uspelo. Kralj mu je padel pred noge, ko sta se srečala, in rekel, da so mu njegove molitve in zasluge prinesle zmago. Nekaj časa zatem je kralj zbolel in umrl, toda škof je živel še tri leta potem. Njegovo smrt je škof zelo obžaloval, o njem je napisal dolgo pismo ali poslanico. V tem pismu je škof močno objokoval kralja in ga slavil nad vsemi drugimi cesarji, rekel je, da tak cesar ne bo več rojen na svetu, kot je bil on.«¹¹

11 Izvirno besedilo: »15. Rikit tekr eptir Valentinianum Eugenius. En bradliga eptir þetta þa beidiz enn ens sama, sem fyrr var af Valentiniano konungi i ordsendingu (ed. corr.) Simacus, ok beida nu þess Flavianus greifi ok Arbogastes iarl Eugenium konung. En hann gefr nu upp ok sva gud ok tru sina. Þetta fregn Ambrosius ok verdr vid reidr, ok er hann fra, at konungr for til Melansborgar, þa ferr hann fyst til þeirar borgar, er Bononiensis heitir, þadan til Favencio borgar ok sva ut i Thusciam, ok fordadiz fund ok samneyti ens gudrækia Eugenij meir en meingerdir hans. Nu sendir byskup bref til hans, ok mun her fatt sagt af því murgu, er i brefunum stod. Þetta var þar mællt: 'Þo at keisaradomr se mikil tign, þa er þo gud meiri ok ædri, hann ser hiürtu allra manna, litr hann ok hugrenningar manna, ok alla hluti veit hann fyrr en verdi, ok sva hvat hverium gengr til hverskis. Er polit eigi, at er sed blecktir, en er vilit þo bleckia gud. Nu ef þu ert rangs bedinn bædi vid gud ok menn, nu er mer eigi lofat annat ok eigi byriar mer annat at rada mer sialfum heillt, ef ek ma eigi þer.' Nockveriu sidar ferr byskup aptr til Melansborgar, en þa er Eugenius brott farinn moti Theodosio til bardaga, en byskup bidr medan i Melansborg tilqvomu ens rettcrisna keisara Theodosij, ok var ohrygg i, at gud mundi eigi lata vonda menn ganga yfir sina menn. En adr Eugenius ok hans lid færri or borginni, þa hüfdu þeir Arbogastes iarl ok Flavianus greifi het (strengt) þess, ef þeir kæmi aptr med sigri, at þeir mundi gera stall i kirkiu Ambrosij ok hafa hana fyrir hrossahus en drepa klerka hans, en sia var sok til þessa, at þeir vildu eigi þiggia ofron konungs ok eigi tidir syngia, sva at hann væri vid.

16. Nu faraz þeir i moti konungarmir, ok hafdi Theodosius miklu minna lid, þviat hans traust var eigi undir sverdi edr skilldi ne mannfülda helldr undir gudi ok helgum monnum. En þa er hann kom i nand fjöllum þeim, er Alphe heita, þa verdr hann þar varr vid niosnir Eugenij, þviat þeir leynduz þar i fyrirsatum. Nott ena næstu eptir vakit Theodosius konungr ok er a bænum ok bidr gud ser sigrs ok tenadar ok helga menn arnadarordz ok fulltings. Af bænenni sofnar hann ok i svefninum vitraz honum .ii. dyrligir menn ok segia honum sva: 'Vid erum postolar drottins Johannes ok Phillipus sendir til þin af gudi ok þat þer at segia, at Ambrosius biskup bidr fyrir þer bædi nætr ok daga til guds, at hann gefi þer sigr. Nu veitir gud þat hans bænum, at vid komum til þin ok munum vid ganga i bardaga med þer i gegn ovinum þinum, ok þottu siair ockr eigi i orrostunni, þa skalltu því ifanlaust trua, at vid skulum þar vera ok þer fullting veita.' Eptir þetta vaknar konungr ok þackar gudi huggan þessa ok vitron, er honum var veitt. Enn næsta dag eptir finnaz þeir Theodosius ok Eugenius, ok tekz aküf orrosta med þeim þegar ok sva hürd hrid, at Grickir opodu a hæl. Nu sier Theodosius sina menn hlida, þa geingr hann fra ok a hamar einn ok fellr a kne til bænar ok segir sva: 'Minnztu min, drottinn, syngdugs mannz, ok se at ek beriumz fyrir retta sük.' Þetta ser ok heyrir iarl hans einn, hüþþingi hersins ok enn mesti kappi, treystiz nu guds fulltingi ok bæn konung, eggjar nu sidan a adra iarla ok hertuga til framgongu. Risa þa vid allir i annat sinn ok sva üruggir i hug, at annathvort skulu þa allir falla edr fa sigr ella. Þa tekz en hardazta orrosta i odru sinni bidi af huggum ok skotum, ok þa lustr a oda vedri i moti þeim Eugenio, sva at þeir Arbogastes enn mesti kappi ok Flavianus ok annat lid þeira mattu eigi i gegn vega. Einn mikill hoffþingi ok hetia i lidi Theodosij, er het Bavarius, ryfr fyst fylking þeira Eugenius med akafa vedrsins; ok þo at þeir skyti i moti spiotum edr steinum, þa bar vedrit þat allt aptr a þa, ok gerdi þeim þat mikinn mannskada, en i odru lagi vopnagangr sinna ovina. Nu megu þeir eigi vid halldaz ok snua undan, þviat vedrit veitti údrum agang ok bana en odrum framgang ok frama.

V nasprotju z *Zgodovino sveta*, ki niti z besedo ne omeni verskega ozadja Teodozijevega in Evgenijevega spora, *Saga o Ambroziju* natančno obravnava verski vidik dogajanja in je v vseh pogledih bistveno bolj podrobna. Evgenij zavlada po Valentinijanovi smrti, zameri se Ambroziju, ko ustreže poganski strani, in saga ga razglasi za odpadnika od krščanske vere, s katerim Ambrozij noče imeti osebnih stikov (Ambrósius saga biskups, 15. Ambr41–42). Verski vidik spopada v sagi se še dodatno izostri z Arbogastovo in Flavijanovo grožnjo, da bosta po zmagi Ambrozijevo cerkev v Milanu spremenila v konjušnico in pobila njene duhovnike (Ambrósius saga biskups, 15. Ambr41–42). Zapis v *Sagi o Ambroziju* pomeni namreč pomemben odmik od Pavlinove obravnave istega problema. Le-ta omeni Arbogastovo in Flavijanovo grožnjo, da bosta Ambrozijevo cerkev spremenila v konjušnico, na tej točki se zapisa ujemata, toda v Pavlinovi *Vita* ni nikoli rečeno, da sta Arbogast in Flavijan načrtovala usmrtitev duhovnikov, pač pa sta jim v primeru svoje zmage zagrozila z vojaško obveznostjo (*Vita Sancti Ambrosii*, 31. poglavje), kar je precej milejša kazen kot tista, ki je duhovščini obljubljen v *Sagi o Ambroziju*. Prav tako se saga v nasprotju s Pavlinovo *Vita* razmeroma podrobno ukvarja s samo bitko in se pri tem naslanja na širšo hagiografsko in zgodovinsko tradicijo, kjer izstopajo zlasti naslednji hagiografski elementi: apostol Filip in evangelist Janez, ki se Teodoziju prikažeta v sanjah, Teodozijeva molitev na visoki pečini, povečana vnema njegovih vojakov in najpomembnejše, silovit veter, sami prepoznavni znaki božje naklonjenosti (Bratož, 1994a, 9–15). Razen hagiografskih elementov saga doda kot prizorišče spopada Alpe, ki prav tako niso omenjene v Pavlinovi *Vita*, medtem ko imajo v mnogih zgodovinskih virih alpski prelazi pri opisu bitke pri Vipavi pomembno vlogo, kar je bilo v skladu z vojaškim pomenom Alp, ki ga omenjajo mnogi antični pisci (Šašel, 1971, 20–45). Arbogast je namreč Teodozija zavestno spustil v alpski prostor, medtem ko mu je nameraval karseda otežiti izhod iz njega, z drugimi besedami, alpski prostor naj bi služil kot past, v katero naj bi zaprli Teodozijevo vojsko (Bratož, 1994a, 36; Šašel, 1971, 34). V *Sagi o škofu Ambroziju* je cesar lahko videl Evgenijeve vohune, skrite v gorah, kar je v skladu z zgodovinskimi zapisi, da je imel del Evgenijeve vojske nalogo obkoliti Teodozija in ga premagati. Toda v sagi

Nu ser Eugenius sik sigradan ok snarar a fund Theodosio ok fellr til fota honum ok bidr ser liknar ok lifs, en vinir Theodoij vissu hann vera liknsaman en trudu illa Eugenio (corr.), þa bidu þeir eigi svara konungs ok hiuggu hann þegar fyrir fotum honum. Nu slitr bardagann, ok sendir Theodosius konungr bref Ambrosio, segir honum tíþindin ok þackar gudi ok honum sigrinn. Byskup lætr ser ecki annat iafnskyllt en frida fyrir þeim, er undan hífdu komiz or bardaganum, ok sendir diakn sinn med brefum med þessum eyrindum a fund konungs. Nockuru sidar ferr hann sialfr til Aqvilegia borgar, ok finnr hann þar konung, ok ens sama eyrindis enn fyrir monnum at frida, en þat geingr honum audvelliga vid konung. Konungr fellr þegar til fota honum, er þeir funduz, ok qvad hans bænr ok verdleik ser sigr hafa veitt. Fam stundum sidar tekr konungr sott ok andaz, en byskup lífdi .iii. vetr sidan. Frafall hans harmar byskup miog; um hann gerir hann langan pistil edr sendibref. I þeim pisli grætr byskup miog ok lofar konung umframm um alla adra keisara, qvedr eingan fædaz munu i verolldina þvilikan keisara sem hann var» (Ambrósius saga biskups).

imajo Evgenijevi vohuni vlogo slepega motiva, kajti saga ne dopolni svojega poročila o njih s podatkom, da so vojaki, zadolženi za napad na Teodozija, zamenjali gospodarja in s svojim dezerterstvom izničili Arbogastov načrt.

Bitka pri Vipavi je v *Sagi o škofu Ambroziju* izčrpno obdelana, toda kakšna je njena vloga v besedilu kot celoti? Če je bil v *Zgodovini sveta* glavna zvezda cesar Teodozij, kjer mu je poleg cesarjev Avgusta in Konstantina I. od vseh rimskih cesarjev namenjenega največ prostora, v *Sagi o škofu Ambroziju* to vlogo prepričljivo prevzame nadškof Ambrozij. Za krščansko stran ugoden izid bitke pri Vipavi, do katerega pride predvsem po zaslugi njegovih molitev, je samo eden med njegovimi mnogimi dosežki na področju boja za pravo vero. Tako kot se je odločno boril za pravovernost znotraj krščanstva, kar se najbolje vidi v njegovem odporu do arianizma, tako bitka pri Vipavi služi kot dokaz, kako odločno se je boril proti poganstvu. Tako se z odporom umakne Evgeniju, ga graja v pismih in vneto moli za pravovernega cesarja, ki ga Ambrozijeva molitev popelje do zmage, kar prizna sam cesar. Ob koncu bitke je Ambrozij ponovno glavna zvezda in zapis o povojnih dogodkih (Ambrósius saga biskups, 16. Ambr42–44) je na tej točki podoben kot v Pavlinovi *Vita*. Le-ta stvarno navede, da je Ambrozij, potem ko je prejel cesarjevo sporočilo, najprej poslal k cesarju diakona s pismi in ga prosil za pomilostitev premaganih vojakov, nakar se je z njim še osebno srečal v Ogleju (*Vita Sancti Ambrosii*, 31. poglavje) in svoj namen brez težav dosegel, ker se je cesar, ki je ob srečanju padel pred nadškofom na kolena, zavedal Ambrozijeve duhovne moči in njegovih zaslug za ugoden izid bitke.

SKLEP

Članek obravnava podatke o bitki pri Vipavi, ki se nahajajo v dveh srednjeveških islandskih besedilih, svetovni kroniki *Zgodovina sveta* in v življenjepisu svetnika *Saga o škofu Ambroziju*, medtem ko obstaja določena verjetnost, da je bitka odmevala tudi v islandski romanci *Saga o Kirialaxu*. Različne besedilne zvrsti in njihove vsebinske in slogovne posebnosti zanesljivo vplivajo na obravnavo tega dogodka. Tako *Zgodovina sveta* s svojim poudarkom na trajnosti in moči cesarske oblasti od Avgusta do svoje lastne dobe konec 12. stoletja bistveno več pozornosti namenja cesarju Teodoziju I. kot Evgeniju, ki je v sagi le eden med številnimi nasprotniki, s katerimi se Teodozij uspešno sooči v obrambi cesarstva. Teodozijev spor z Evgenijem je zajet v enem samem stavku: »Nato je Teodozij posekal vikinga, ki se je imenoval Evgenij in je osvojil kraljestvo Rimljanov,« toda ker saga istočasno podaja natančen seznam osebnosti tega časa, kot so bili npr. sv. Martin iz Toursa, sv. Hieronim, sv. Ambrozij, nesrečni Valentinijan II. in njegova zloglasna mati Justina, se da v vikingu Evgeniju brez težav prepoznati Evgenija, ki je l. 394 nesrečno končal kot poraženi in usmrčeni tekmelec mogočnega Teodozija.

V *Sagi o škofu Ambroziju* je dogodek obdelan bistveno bolj natančno, tokrat iz hagiografske perspektive. Bitka pri Vipavi je samo še dodaten dokaz Ambrozijeve svetosti, saj je ugodni izid bitke predstavljen v prvi vrsti kot posledica njegovih molitev, medtem ko je cesar Teodozij postavljen v vlogo ubogljivega sina Cerkve, ki zvesto sledi Ambrozijevim naukom, za kar je nagrajen že na tem svetu. Analiza besedila tudi razkrije, da, čeprav je Pavlinova *Vita Sancti Ambrosii* služila kot temelj za *Sago o škofu Ambroziju*, je ta osnovni in v opisu bitke silno kratek vir občutno dopolnjen s podatki iz poznoantične in srednjeveške tradicije, ki je bitko pri Vipavi opremila z bolj ali manj opaznimi hagiografskimi elementi.

Svetovna kronika *Zgodovina sveta* in hagiografsko besedilo *Saga o škofu Ambroziju* se bolj ali manj zvesto držita zgodovinskih dejstev, po srednjeveških merilih, medtem ko se čut za zgodovinsko resničnost popolnoma izgubi v fiktivnem okolju islandske romance *Saga o Kirialaxu*. Čeprav *Zgodovina sveta* same bitke ne omenja, je viking Evgenij s pomočjo sobesedila, ki našteva vrsto njegovih sodobnikov, jasno prepoznavna zgodovinska osebnost. Tega v *Sagi v Kirialaxu* ni več, kajti Evgenij je tu samo še germanski vojskovodja, ki mu po Kirialaxovi zaslugi spodleti oborožena akcija na Siciliji, kar pozneje popravi z uspešnim napadom na Rim. Temu poročilu sledi še zapis o Atili in Teoderiku Velikem, ki prav tako kot Evgenij nastopata v kontekstu agresivnega germanskega sveta, ki napada Rim in zahodni del cesarstva. Poročanje o Teoderikovih osvojitvah in njegovi arianski zaslepljenosti na eni in zapis o Atilovem poboju sv. Uršule in njenih spremljevalk na drugi strani služita kot ozadje, v katerem pride toliko bolj do izraza nevarnost, ki jo predstavlja Evgenij. Leta v *sagi* nikakor ni osamljen primer severnjaškega nasilneža, temveč del širšega gibanja germanskih plemen po zahodnoevropskem prostoru, in v takšnih okoliščinah je Kirialaxova zmaga nad njim toliko odmevnejša.

V vseh treh besedilih je obravnava bitke ali njenih protagonistov v službi višje ideje. Tako v *Zgodovini sveta* usmrčitev vikinga Evgenija samo še dodatno poudarja Teodozijevo sposobnost zavarovanja enotne cesarske oblasti, s čimer se namigi na bitko harmonično stapljajo s širšim ozadjem *Zgodovine sveta*, namreč njenim poudarjanjem trajnosti in neuničljivosti cesarske moči, k čemur je uspešno pripomogel tudi Teodozij s svojim neizprosnim bojem proti uzurpatorjem cesarskega dostojanstva. Tudi v *Sagi o škofu Ambroziju* ima bitka poseben namen, namreč poudariti Ambrozijevo duhovno moč, s katero mu uspe spremeniti potek bitke, ki sprva ni bil ugoden za krščansko stran, s čimer bitka postane še dodaten element v širokem spektru Ambrozijevih dosežkov. V fiktivnem kontekstu *Sage o Kirialaxu* je Kirialaxova zmaga nad Evgenijem, predstavnikom nevarnega germanskega severa, prav tako samo člen v verigi Kirialaxovih izjemnih uspehov. Toda čeprav je bitka pri Vipavi v *Zgodovini sveta* in *Sagi o škofu Ambroziju* samo eden med mnogimi uspehi posameznih protagonistov, obravnavan z različno stopnjo natančnosti in iz različnih zornih kotov, je moral biti dogodek v očeh piscev vendarle dovolj pomemben, da je

doživel značilno hagiografsko obravnavo v *Sagi o škofu Ambroziju*, ki po številu podatkov in natančnosti njihove obravnave bistveno presega zapis v Pavlinovi *Vita*, Teodozijeve likvidacija vikinga Evgenija pa si je prislužila kratko, toda dovolj pomembno notico v širšem kontekstu Teodozijeve vladavine v *Zgodovini sveta*. In če bi viking Evgenij v *Sagi o Kirialaxu* utegnil biti resnično 'sposojen' iz *Zgodovine sveta*, bi to pomenilo, da je bitka našla oddaljeni in do nerazpoznavnosti spremenjeni odmev celo v izrazito fiktivni romanci *Saga o Kirialaxu*.

THE TRACES OF THE BATTLE OF THE FRIGID RIVER IN VERALDAR
SAGA, AMBRÓSIUS SAGA BISKUPS AND ITS POTENTIAL ECHOES
IN KIRIALAX SAGA

Alenka DIVJAK

Centre of Biotechnology and Tourism Novo mesto, SI-8000 Novo mesto, Sevno 13

e-mail: alenka.divjak@guest.arnes.si

SUMMARY

The purpose of this article is to discuss the references to the Battle of the Frigid River and its protagonists in two medieval Icelandic texts: the universal chronicle Veraldar saga and the saint's life Ambrósius saga biskups as well as to examine the potential echoes of this event in the Icelandic romance Kirialax saga. Veraldar saga's reference to the event is encapsulated in one single sentence informing the reader that Emperor Theodosius cut down the Viking whose name was Eugenius and who had conquered the kingdom of the Romans. However, a rather detailed list provided by Veraldar saga, which mentions Theodosius' and Eugenius' contemporaries, such as Saint Jerome, Saint Martin of Tours and Archbishop Ambrose of Milan, enables the reader to identify Eugenius as the usurper Emperor Eugenius (392–394), who unsuccessfully challenged the authority of Emperor Theodosius I in the Battle of the Frigid River in 394. Veraldar saga completely ignores the religious dimension of the battle, focusing instead on Theodosius' need to be rid of the usurper who challenged his authority. In Ambrósius saga biskups, however, the event is given a considerably greater amount of attention. Apart from the facts provided by Paulinus' Vita Sancti Ambrosii Mediolanensis Episcopi, serving as a model for Ambrósius saga, the saga must have relied on the wider hagiographic and historical tradition from which it might have derived hagiographical elements which do not occur in Paulinus' Vita. However, if Veraldar saga and Ambrósius saga reproduce the historical reality rather faithfully, by medieval standards, Kirialax saga provides an entirely fictitious account where Eugenius is neither Theodosius' pagan opponent nor his rival for the control over the western part of the Roman empire, but a Germanic

war leader on a par with Theodoric the Ostrogoth and Attila. All three texts also reveal that the references to Eugenius are always in the service of some other, higher idea. In *Veraldar saga*, the references to Eugenius' defeat serve as an opportunity to celebrate Emperor Theodosius and his successful defence of the Roman empire, in *Ambrósíus saga*, the relevant account additionally confirms Ambrose's power of intercession with God and the strength of his prayer, while in *Kirialax saga*, the eponymous hero's military superiority over Eugenius is only one link in a long chain of Kirialax's spectacular achievements which serve to enhance his prestige. In conclusion, this historical event seems to have had such evocative power as to be referred to in the universal chronicle and included in the saint's life, two 'factual' works by medieval standards, even though with a various degree of attention and from different narrative perspectives, and it might have been included, even though altered beyond recognition, in an entirely fictitious context of an Icelandic romance.

Key words: Battle of the Frigid River, Late Antiquity and Medieval Latin sources, medieval Icelandic accounts, hagiography, historiography, medieval Icelandic romance

VIRI IN LITERATURA

- Ambrósíus saga biskups (2010):** Ordbog over det norrøne prosasprog. ONP's norrøne webtekster. Ambrósíus saga biskups (Cd. Holm. 2 folio). [Http://www.onp.hum.ku.dk/onplit/ambr.htm](http://www.onp.hum.ku.dk/onplit/ambr.htm) (12. 2. 2010).
- Benediktsson, J. (ur.) (1944):** *Veraldar saga*. Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur 61. København, Bianco Lunos.
- Droysen, H. (ur.) (1879):** *Eutropi Breviarium ab urbe condita cum versionibus Graecis et Pauli Landolfique additamentis*. Monumenta Germaniae Historica, Auctores antiquissimi 2. Berlin, Weidmann.
- Hofmeister, A. (ur.) (1912):** *Otonis Episcopi Frisingensis Chronica sive Historia de Duabus Civitatibus*. Monumenta Germaniae Historica, Scriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum separatim editi 45. Hannover, Hahn.
- Jordanes (2006):** O izvoru in dejanjih Gotov. Ljubljana, Založba ZRC SAZU.
- Kålund, K. (ur.) (1917a):** *Kirialax saga*. Samfund til udgivelse af gammel nordisk litteratur 43. København, S. J. Møller.
- Mommsen, T. (ur.) (1894a):** *Chronica Minora Magni Avrelii Cassiodori Senatoris*. Monumenta Germaniae Historica, Auctores antiquissimi 11/2. Berlin, Weidmann.
- Mommsen, T. (ur.) (1894b):** *Isidori Iunioris Episcopi Hispalensis Historia Gothorum, Wandalorum, Sveborum*. Monumenta Germaniae historica, Auctores antiquissimi 11/2. Berlin, Weidmann.

- Muratorius, L. A. (ur.) (1855):** Godefridi Viterbiensis Pantheon. Patrologia Latina 198. Paris, J.-P. Migne.
- Pertz, V. (ur.) (1881):** Hugonis abbatis Flaviniacensis Chronicon. Patrologia Latina 154. Paris, J.-P. Migne.
- Unger, C. R. (ur.) (1877):** Benedictus saga. V Heilagra manna sögur. Vol. 1. Christiania, Bentzen.
- Vita Sancti Ambrosii (2010):** Cooperatorum Veritatis Societas. Documentacatholicaomnia. Vita Sancti Ambrosii Mediolanensis Episcopi. [Http://www.documentacatholicaomnia.eu/02m/03390397,_Ambrosius,_Vita_Sancti_Ambrosii_Mediolanensis_Episcopi_\[A_Paulino_Ejus_Notario\],_MLT.pdf](http://www.documentacatholicaomnia.eu/02m/03390397,_Ambrosius,_Vita_Sancti_Ambrosii_Mediolanensis_Episcopi_[A_Paulino_Ejus_Notario],_MLT.pdf) (12. 2. 2010).
- Waitz, G. (ur.) (1881):** Ekkehardi Uraugiensis Chronica. Patrologia Latina 154. Paris, J.-P. Migne.
- Zangemeister, C. (ur.) (1882):** Pauli Orosii Historiarum adversum paganos libri VII. Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum 5. Wien, C. Geroldi.
- Averincev, S. (2005):** Poetika zgodnjejzantske literature. Ljubljana, KUD Logos.
- Barber, R. (1961):** King Arthur. Hero and Legend. New York, Random House.
- Bloch, H. (1963):** The Pagan Revival in the West at the End of the Fourth Century. V: Momigliano, A. (ur.): The Conflict between Paganism and Christianity. Oxford, Clarendon Press, 193–218.
- Bratož, R. (1993):** Poročila srednjeveških piscev o antični zgodovini prostora med Sirmijem in Oglejem. Zgodovinski časopis, 47, 2. Ljubljana, 185–214.
- Bratož, R. (1994a):** Bitka pri Frigidu v izročilu antičnih in srednjeveških avtorjev. Zgodovinski časopis, 48, 1. Ljubljana, 5–45.
- Bratož, R. (1994b):** Die antike Geschichte des Gebietes zwischen Donau und Adria in den Vorstellungen der mittelalterlichen Autoren. V: Brunner, K., Merta, B. (ur.): Ethnogenese und Überlieferung der Frühmittelalterforschung. Wien - München, R. Oldenbourg Verlag, 264–292.
- Cook, R. (1982):** Kirialax saga: A Bookish Romance. V: Boyer, R. (ur.): Les Sagas de Chevaliers (Riddarasögur). Actes de la Ve Conférence Internationale sur les Sagas Présentés par Régis Boyer (Toulon, 1982). Paris, Presses de l'Université de Paris-Sorbonne, 303–326.
- Demandt, A. (1996):** Römische Entscheidungsschlachten. V: Bratož, R. (ur.): Westillyricum und Nordostitalien in der spätrömischen Zeit. Zahodni Ilirik in severovzhodna Italija v pozni rimski dobi. Ljubljana, Narodni muzej, 31–44.
- Divjak, A. (2008):** Saga o Kirialaxu. Ljubljana, Nova revija.
- Ferrill, A. (1986):** The Fall of the Roman Empire. The Military Explanation. London, Thames & Hudson.

- Goetz, H.-W. (2000):** Historical Consciousness and Institutional Concern in European Medieval Historiography (11th and 12th centuries). Congress of Historical Sciences. Oslo, 2000. [Http: //www.oslo2000.uio.no/program/papers/m3a/m3a-goetz.pdf](http://www.oslo2000.uio.no/program/papers/m3a/m3a-goetz.pdf) (12. 2. 2010).
- Gropper, S. (2009):** Polysystem Theory. [Http: //sagastudies.blogspot.com/2009/09/polysystem-theory.html](http://sagastudies.blogspot.com/2009/09/polysystem-theory.html) (12. 2. 2010).
- Guest, T. (1998):** Theodorich the Great. V: Gerritsen, W. P., van Melle, A. G. (ur.): A Dictionary of Medieval Heroes. Characters in Medieval Narrative Traditions and Their Afterlife in Literature, Theatre and Visual Arts. Woodbridge, Boydell & Brewer, 266–272.
- Jones, A. M. H. (1963):** The Social Background of the Struggle between Paganism and Christianity. V: Momigliano, A. (ur.): The Conflict between Paganism and Christianity. Oxford, Clarendon Press, 17–37.
- Kålund, K. (1917b):** Kirialax sagas kilder. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie, 3, 7. København, 1–15.
- Kovač, M. (1996):** Bora or Summer Storm: Meteorological Aspect of the Battle at Frigidus. V: Bratož, R. (ur.): Westillyricum und Nordostitalien in der spät-römischen Zeit. Zahodni Ilirik in severovzhodna Italija v pozni rimski dobi. Ljubljana, Narodni muzej, 109–119.
- Löwe, H. (1953):** Theoderich der Große und Papst Johann I. Historisches Jahrbuch, 72. München - Freiburg, 83–100.
- McCormick, M. (1977):** Odoacer, Emperor Zeno and the Rugian Victory Legation. Byzantion, 47. Bruxelles, 212–222.
- Moorhead, J. (1982):** Italian Loyalties during Justinian's Gothic Wars. Byzantion, 53. Bruxelles, 575–596.
- van Nahl, A. (1981):** Originale Riddara Sögur als Teil altnordischer Sagaliteratur. Frankfurt am Main - Bern, P. Lang.
- Newark, T. (1987):** Warlords. Ancient~Celtic~Medieval. London, Blanford Press.
- Norwich, J. J. (1990):** Byzanc. Aufstieg und Fall eines Weltreichs. Zürich, Verlagsbüro Neumeister-Taroni.
- O'Donnell, J. J. (1978):** The Career of Nicomachus Flavianus. Traditio, 32. New York, 129–143. [Http: //www9.georgetown.edu/faculty/jod/texts/flavianus.html](http://www9.georgetown.edu/faculty/jod/texts/flavianus.html) (12. 2. 2010).
- O'Flynn, M. (1983):** Generalissimos of the Western Roman Empire. Alberta, Alberta University Press.
- Springer, M. (1994):** Die Schlacht am Frigidus als quellenkundliches und literaturgeschichtliches Problem. V: Bratož, R. (ur.): Westillyricum und Nordostitalien in der spät-römischen Zeit. Zahodni Ilirik in severovzhodna Italija v pozni rimski dobi. Ljubljana, Narodni muzej, 45–94.

- Šašel, J. (1971):** *Claustra Alpium Iuliarum I.* Ljubljana, Narodni muzej.
- Vanderputten, S. (2001):** Typology of Medieval Historiography Reconsidered: a Social Re-interpretation of Monastic Annals, Chronicles and Gesta. *Historical Social Research*, 26, 4. Köln, 141–178. [Http://hsr-trans.zhsf.uni-koeln.de/hsrretro/docs/artikel/hsr/hsr2001-534.pdf](http://hsr-trans.zhsf.uni-koeln.de/hsrretro/docs/artikel/hsr/hsr2001-534.pdf) (12. 2. 2010).
- Wallis, S. H. (2008):** Understanding and Dealing with Evil and Suffering: A Fourth Century A.D. Pagan Perspective. University of Adelaide. School of European Studies and Languages. The degree of Masters by Research in Classical Studies. [Http://digital.library.adelaide.edu.au/dspace/handle/2440/49853/2/01front.pdf](http://digital.library.adelaide.edu.au/dspace/handle/2440/49853/2/01front.pdf) (12. 2. 2010).